

**ФУНКЦІЇ ОНІМІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ****Марта МАКСИМЮК,**Буковинський державний медичний університет,
maksymjuk@ukr.net**FUNCTIONS OF ONYMS IN FICTION:
THEORETICAL ASPECT****Marta MAKSYMUK,**Bukovinian State Medical University,
ORCID ID 0000-0003-3640-0092

Марта Максимюк. Функции онимов в художественном тексте: теоретический аспект. Цель исследования – рассмотреть теоретические аспекты функций имен собственных в художественном тексте. **Методы исследования** – индукции, дедукции, описательный, контекстуально-интерпретационный и компонентный анализ. **Научная новизна.** Собственные имена в художественном тексте имеют множество функций, но в науке пока еще нет единственного подхода к определению количества функций имен собственных в художественном тексте. Анализ теоретических аспектов функций имен собственных в художественных произведениях будет способствовать более глубокому пониманию особенностей их использования. **Выводы.** Функции имен собственных в художественных произведениях многочисленны и разнообразны, они помогают писателям показать характер персонажа, создавать особенный мир художественного произведения.

Ключевые слова: имя собственное, ономастическое пространство, функции имен собственных, антропоним, топоним, художественный текст.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Літературна ономастика сьогодні є одним із популярних напрямів мовознавства. І це не випадково, адже дослідження функціонально-стилістичного навантаження власних назв у художньому творі допомагає краще зрозуміти задум письменника, ідейно-естетичну спрямованість тексту. Як зауважив Ю. Карпенко, “у художньому творі власні назви складають, як правило, лише 3-4 % тексту, але їх функціональне навантаження, їх участь та роль у творенні художнього цілого має вимірюватися значно більшим відсотком”¹.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безперечно, вивчення літературної ономастики значно просунулося вперед за останні десятиліття. Вагомий внесок у формування теоретичних засад літературної ономастики зробили С. І. Зінін, Е. Б. Магазаник, В. М. Михайлов, В. А. Никонов, О. В. Суперанська, Ю. О. Карпенко, Є. С. Отін, Л. О. Белей, В. М. Калінкін, Г. П. Лукаш, Т. В. Немировська, О. І. Фоякова, Н. В. Васильєва, А. А. Фомін та ін.

Упродовж останніх десятиліть у дисертаційних дослідженнях українськими ономастами проаналізовано особові імена в романах П. Загребельного, І. Ле, П. Панча (Т. Гриценко), Г. Тютюнника й В. Земляка (А. Соколова), Ю. Яновського (Г. Шотова-Ніколенко), досліджено ономастикон художніх творів М. Хвильового (О. Усова), прозових творів В. Винниченка (Г. Лукаш), функції антропонімів у сучасному українському сагіричному романі (Л. Кричун), антропонімію прозових творів В. Дрозда (Л. Шестопалова), П. Куліша (О. Климчук); увагу науковців

привертала літературно-художня антропонімія української драматургії XIX – XX ст. (Н. Попович), особові імена в драматичних творах Лесі Українки (Т. Крупеньова), різножанрових творах Л. Костенко (М. Мельник), поетичному ономастиконі творів Я. Славутича (Л. Селіверстова), власні назви в українській поезії II пол. XX ст. (І. Хлисту), сучасна українська літературно-художня зоонімія (Я. Шебештян), традиції та новаторство української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби (А. Вегеш) та ін.

Мета наукової розвідки – проаналізувати теоретичні аспекти функцій власних назв у художньому тексті. В українській ономастиці досі немає єдиного підходу до вивчення функцій власної назви в контексті художнього твору, і саме це зумовлює **актуальність нашого дослідження**. Не в останню чергу відсутність єдиного підходу зумовлена тим, що вчені по-різному розуміють завдання ономастичних досліджень. З цією проблемою також пов'язані “термінологічні суперечки в межах літературної ономастики, які й досі точаться в українській лінгвістиці...”². У статті використано такі **методи дослідження**: індукції, дедукції, описовий, контекстуально-інтерпретаційний та компонентний аналіз.

Виклад основного матеріалу. З огляду на особливість функціонального навантаження літературно-художніх онімів та його вагомість загалом для студій з літературно-художньої ономастики, варто зупинитися на функціях власних назв, ужитих у художньому творі. Ю. Карпенко зазначає: “Якщо основною функцією власної назви в мові є диференціальна (номінативна або ідентифікаційна), то в літературі вона, хоч і

¹ Karpenko Y. Pro literaturnu onomastyku: mirkuvannia na bazi tvoriv Liny Kostenko “Korotko – jak diagnoz” [On literary onomastics: reasoning based on the work of Lina Kostenko "In short – as a diagnosis"], Odesa, Astroprint, 2008, P. 61 [in Ukrainian].

² Kolesnyk N. Terminolohichni superechky v tsaryni literaturnoi onomastyky i folklorna onomastyka [Terminological disputes in the field of literary onomastics and folk onomastics], Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU “Hoverla”, 2011, P. 24 [in Ukrainian]

зберігається, але втрачає свою першість. У художній літературі головною є функція стилістична, яка виявляється у двох різновидах: а) *інформаційно-стилістична*, виразником якої є внутрішня форма власної назви і яка містить соціальні, ідеологічні, характеристичні дані; б) *емоційно-стилістична*, яка викликає певну оцінку, емоційне ставлення до зображуваного³.

Серед мовознавців немає єдності щодо визначення функцій онімів. Так, О. Суперанська пов'язує функції онімів із загальними функціями мови і виокремлює: 1) комунікативну (повідомлення, репрезентації); 2) апелювативну (заклик, дію на щось); 3) експресивну (виразову) і 4) дейктичну (вказівну)⁴. О. Фоякова виокремлює у сфері ономастичної номінації три мовні функції (номінативно-диференціальну, ідентифікаційну, дейктичну) і п'ять мовленнєвих (прагматичну, апелювативну, контактовстановлювальну, адресну і фатичну, або перейменування), а у сфері сигніфікації – п'ять функцій змістового характеру (концептуальну, інформативну, акумулятивну, енциклопедичну, когнітивну), які виявляються на мовленнєвому рівні, у сфері конотації додає ще сім функцій: мовностилістичну, емоційно-оцінну, соціально-оцінну, регіональну і культурно-історичну, а також текстотвірну й естетичну, які реалізуються вже в тексті⁵.

Т. Гриценко розрізняє такі функції онімів: 1) ідентифікаційно-диференційну, що є основою і забезпечує виділення денотата з-поміж інших; 2) локалізації у часі та інформативну, завдяки чому створюється часова канва; 3) соціологічну (така характеристика іменованих об'єктів реалізується за допомогою апелювативної лексики й онімів, типових для різних етнокультурних систем); 4) емотивну (встановлення зв'язку між ім'ям літературного героя, його характером та ім'ям і характером прототипа); 5) стилістичну (зі стилістичною метою часто використовується прийом актуалізації внутрішньої форми оніма)⁶.

Цікавими є також спроби створення узагальнювальних класифікацій функцій поетонімів зарубіжними ономастами. Так, І. Герус-Тарнавецька, відзначаючи, що “стилістичні функції назовництва в поезії дуже різноманітні”, виділяє “два роди назв, що сповняють певні стилістичні функції в поетичних творах, а це: значущі назви і назви стилізовані відповідно до потреб контексту й форми твору”, причому перші диференціюють на: 1) назви, які характеризують літературний персонаж; 2) назви, що

локалізують особи і події в часі; 3) назви, зв'язані з місцем дії, що надають локального колориту творам⁷.

Л. Белей особливий функціональний статус літературно-художніх антропонімів вважає однією з основних особливостей літературно-художньої антропоніміки⁸. На його думку, у художньому творі за вагомістю номінативна функція поступається характеристичній (за Ю. Карпенком – стилістичній) і може реалізовуватися двоюко: “апелюючи до людського ratio й emotio. Тобто, ЛХА (літературно-художній антропонім. – М. М.) може виступати джерелом інформації, засобом характеристики денотата або засобом вираження оцінки, ставлення до персонажа-денотата. У першому випадку маємо справу з інформаційно-характеристичним, а в другому – з оцінно-характеристичним проявами характеристичної функції ЛХА⁹”. Наступною функцією є дейктична, вказівна, під якою розуміє “здатність окремих ЛХА не стільки називати чи характеризувати літературного персонажа, скільки вказувати на конкретну реальну особу, прототипа, що зображується у творі під іншим або трансформованим прізвиськом чи іменем¹⁰”. На відміну від Ю. Карпенка не заперечує в літературно-художніх антропонімів ідеологічної функції, але вважає, що вона була штучно нав'язана ЛХА творів соцреалізму і розвинулася на ґрунті соціальних характеристик денотата. Щодо естетичної та символічної функції, то вважає, що як естетика онімів, так і їх символічне значення виконують у творі художньої літератури функцію насамперед характеристичну¹⁰. Відповідно до виділених функцій, учений поділив літературно-художні антропоніми на чотири функціонально-стилістичні типи: характеристичні (мають соціальну, національно-регіональну, часову або інформаційно-оцінну значущість), ідеологічні (із політико-оцінною значущістю), дейктичні (з власне ідентифікаційною значущістю) та нейтральні (з номінативно-диференційною значущістю).

Доволі розгорнуту градацію художньо-зображувальних функцій антропонімів у художньому тексті запропоновано Л. Кричун. Дослідниця виокремила зокрема такі: 1) характеристичну; 2) імпліфікаційну (підтекстову); 3) інформативно-стилістичну; 4) диференціюючу; 5) емоційно-експресивну; 6) текстотворчу; 7) ідіостилістичну¹².

Аналогічні з І. Герус-Тарнавецькою принципи для визначення основних функцій антропонімів у поетоніміконі Я. Славутича використала Л. Селіверстова. Дослідниця виділяє: 1) ім'я на

³ Karpenko Iu. O. Pro literaturnu onomastyku ta ii funktsionalne navantazhennia [On literary onomastics and its functional load], Odesa : Astroprint, 2000, Vyp. 4, P. 65 [in Ukrainian].

⁴ Superanskaia A. V. Obshchaia teoriya ymeny sobstvennoho [General theory of proper names], M.: Nauka, 1973, P. 271–272 [in Russian].

⁵ Foniakova O. Y. Ymia sobstvennoe v khudozhestvennom tekste : ucheb. posobyie [Proper name in literary text], L. : LHMU, 1990, P. 16–17, 24 [in Russian].

⁶ Hrytsenko T. B. Vlasni nazvy iak zasib styletvorennia v ukrainskii istorychnii prozi druhoi polovyny XX st. (na materialii romaniv pro B. Khmelnytskoho) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 – ukrainska mova [Proper names as a means of stylistics in the Ukrainian historical prose of the second half of the XX century. (based on novels about B. Khmelnytsky)], K., 1998, P. 7–9 [in Ukrainian].

⁷ Gerus-Tarnavetska I. Nazovnytstvo v poetychnomu tvorі [Noun in a poetic work], Miunkhen, 1966, Vinnipeg, P. 131 [in Ukrainian].

⁸ Belei L. Nova ukrainska literaturno-khudozhnia antroponiimiia: problemy teorii ta istorii [New Ukrainian literary and artistic anthroponymy: problems of theory and history], Uzhhorod, 2002, P. 23 [in Ukrainian].

⁹ Ibidem, P. 24.

¹⁰ Ibidem, P. 28.

¹¹ Ibidem, P. 30.

¹² Krychun L. P. Funktsii antroponiimiv v suchasnomu ukrainskomu satyrychnomu romani: dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 – ukrainska mova [Functions of anthroponyms in the modern Ukrainian satirical novel], Kirovohrad, 1998, P. 166 [in Ukrainian].

позначення центрального героя твору, створення цілісного образу; 2) ім'я як допоміжний елемент для розкриття образу або ідеї твору; 3) ім'я, використане для відтворення колориту епохи; 4) ім'я з етимологічною інформацією; 5) ім'я для поширення семантичного поля контексту; 6) ім'я для оцінки автором різних понять, подій; 7) ім'я для узагальнення ознак одним представником або для індивідуалізації особливостей певної категорії представників; 8) ім'я для передавання асоціацій, викликаних ним¹³.

Варто відзначити, що інші розряди поетонімів з погляду їхніх функціонально-стилістичних можливостей не мають таких детальних класифікацій, як антропоніми.

О. Фоякова серед стилістично маркованих топонімів виділяє позитивно та негативно забарвлені, які можуть бути пов'язані з розвитком сюжету та долею головного персонажа, характеризувати епізодичних осіб або визначати місце дії епізодів; окремо виділяє вона топоніми-символи. Залежно від емоційного забарвлення і змісту контексту дослідниця виокремлює такі "семантико-стилістичні функції географічних назв, що зберігають номінативну функцію як загальну: 1) реально-географічну, нейтрально-описову; 2) знижено-побутову, конкретно-біографічну; 3) просторічно-комічну, гумористичну; 4) піднесено-ліричну, поетичну"¹⁴.

Г. Шотова-Ніколенко, досліджуючи власні назви у творах Ю. Яновського, прийшла до висновку, що вони "інформативні, поліфункціональні, виступають незамінними засобами когезії, пов'язуючи текст романів, займають своє чітке місце в онімній ієрархії кожного роману, виступають знаками-ідентифікаторами, "обличчям" кожного роману, тим самим виконуючи *текстотвірну* функцію"¹⁵. Також, на думку дослідниці, у творах Ю. Яновського яскраво виявляють себе такі функції власних назв, як функція *небуденності*, що зростає до символічності; *характеристична*, яка опосередковано представлена в етимології та екзотичності імен; *хронотопічна*, яка вказує на час і місце описуваних подій; *експресивно-виразова*, що виявляється у конотативному забарвленні поетонімів¹⁶.

Визначення поняття функції поетонімів дає В. Калінкін, який вважає, що це – "специфічна діяльність оніма у створенні образності художнього мовлення" і підкреслює її залежність від зміни "граматичної форми назви, синтаксичних і семантичних властивостей контексту, інформаційного й естетичного змісту художнього висловлювання загалом", а також "від акту художньої комунікації, який безпосередньо впливає на якість і кількість інформації, актуалізованої поетонімом у кожному окремому вживанні"¹⁷.

Нині засвідчено чимало спроб систематизації функцій поетонімів, однак єдиного погляду на цю проблему досі не вироблено. Причини такого стану чітко визначив В. Калінкін: це і відмінності у поглядах мовознавців на сутність функцій, і порушення правил побудови класифікаційних схем, і відсутність логічно та лінгвістично обґрунтованої ієрархії категорій поезики оніма, і сплутування явищ різного рівня та якості, зокрема непослідовність у розмежуванні лінгвістичного та екстралінгвістичного, мовного та мовленнєвого, і складність віднесення тієї або іншої властивості поетоніма до семантики або поезики тощо¹⁸. В. Калінкін пропонує і вихід із цієї ситуації. Учений наголошує на багатофункціональності поетоніма, який у художньому тексті виконує й основні мовні функції номінації, ідентифікації, диференціації, і специфічні стилістичні, які нашаровуються на основні і роблять власну назву виразальним художнім засобом. В. Калінкін виокремлює низку функцій (стилістичну й емоційно-стилістичну, естетичну, ідеологічну, характеристичну, алюзивну, символічну, експресивну, локалізувальну, соціологічну та ін.), висловлює думку про необхідність вивчення поезики онімів у тісному зв'язку з поезикою відповідних художніх творів. У найзагальнішому вигляді функцію поетоніма, вважає вчений, можна назвати естетичною (поетичною, стилістичною), а в кожному випадку сприймання художнього тексту поетонім діє на читача "як єдиний комплекс засобів, які впливають одномоментно", включаючи і фонетичну структуру оніма, і морфемні, і лексемні властивості, і синтаксичні поєднання¹⁹.

Отже, власна назва в художньому мовленні реалізує свої різнопланові потенції відповідно до жанрових особливостей твору, авторських завдань і психологічних та інтелектуальних даних читача. На цій основі, зауважує М. Торчинський, "можливим є виділення таких функцій поетонімів, як номінативно-диференційна (поетоніми характеризуються відсутністю додаткових конотацій і функціонують в художньому мовленні, щоб одночасно називати денотатів і диференціювати їх від інших одних чи різнотипних об'єктів номінації), характеристична (поетоніми мають соціальну, національно-регіональну, часову або іншу інформаційно-оцінну значущість), ідеологічна (поетоніми дають енциклопедичну характеристику та ідеологічну оцінку денотата, причому часто це відбувається на рівні символізму), емотивна (поетоніми співвідносяться з реальними прототипами), емоційно-експресивна (поетоніми викликають певну емоційно-експресивну оцінку зображеного), естетична (поетоніми як мірило прекрасного) та ідіостилістична (поетоніми мають різнопланові стилістично-виразальні можливості, які значною мірою залежать від індивідуальності митця)"²⁰. Таким чином, М. Торчинський об'єднав у своїй класифікації функції

¹³ Seliverstova L. I. Onomastykon u poetychnomu idiolekti Yara Slavutycha : dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova [Onomasticon in the poetic idiolect of Yar Slavutych], Kh., 2003, P. 192 [in Ukrainian].

¹⁴ Foniakova O. Y. Ymia sobstvennoe v khudozhestvennom tekste: ucheb. posobyе [Proper name in literary text], L.: LHM, 1990, P. 88 [in Russian].

¹⁵ Shotova-Nikolenko H. V. Onimnyi prostir romaniv Yu. I. Yanovskoho : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova [The onymic space of Y.I. Yanovsky's novels], Odesa, 2006. P. 15 [in Ukrainian].

¹⁶ Ibidem, P. 15-16.

¹⁷ Kalinkin V. M. Teoretychni osnovy poetychnoi onomastyky: dys. ... d-ra filol. nauk : 10.02.02 – rosiiska mova; 10.02.15 – zahalne movoznavstvo [Theoretical foundations of poetic onomastics], Donetsk, 2000, P.294–295 [in Ukrainian].

¹⁸ Ibidem, P. 303-304.

¹⁹ Ibidem, P. 279-291.

²⁰ Torchynskyi M. M. Funktsii vlasnykh nazv u khudozhnomu movlenni [Functions of proper names in artistic speech] Naukovyi chasopys Natsionalnoho ped. untu im. M. P. Drahomanova : zb. nauk. pr. / vidp. red. A. P. Hryshchenko, K. : NPU imeni M. P. Drahomanova, 2006, P. 299 [in Ukrainian].

онімів, запропоновані в класифікаціях більшості науковців. Можна погодитись із такою класифікацією, але відзначимо, що серед наведених М. Торчинським функцій власних назв немає дійктивно, яскраво представлені у творах як класичної, так і сучасної української літератури.

Звичайно, поетоніми реалізують не всі функції одночасно, навпаки, переважна більшість їх виконує одиничні функції, однак в цілому названі функціональні особливості можна вважати визначальними для художнього мовлення²¹. Виокремлення науковцями різних функцій поетонімів, як і різної їх кількості, ще раз свідчить про різнобій щодо підходів вивчення власних назв у художньому творі.

Висновки. Гадаємо, що таке розмаїття класифікацій функцій літературно-художніх онімів пов'язане не тільки зі специфікою кожного онімного розряду і класу, але й очевидно, що функціональна "навантаженість" онімів у художньому тексті зумовлена різною жанрово-стилістичною спрямованістю творів і не в останню чергу – особливостями авторського ідіостилю, авторським баченням місця і способів використання онімів у тексті. Комплексне вивчення онімного простору певного твору дає змогу виявити зв'язок між типом літературно-художнього тексту й використаною в ньому системою власних назв. Головна функція літературної онімії – працювати на художній текст, на художнє ціле, становлячи завдяки цьому його вагомий частину. Уся сукупність власних назв у художньому тексті митця-Майстра слугує цьому текстові, адже оніми відіграють значну роль у художній логіці твору, виступаючи основою підтексту чи, принаймні, однією з його опор, одним з породжуючих його факторів. Усе зазначене, очевидно, визначає той набір функцій, які виконуватимуть власні назви в кожному конкретному творі.

Перспективним вбачаємо подальше комплексне вивчення функціонально-стилістичного навантаження онімів у різножанрових художніх творах сучасних українських письменників.

Marta Maksymyuk. Functions of onyms in fiction: theoretical aspect. The purpose of the research is to consider the theoretical aspects of the proper names functions in a literary text. Research methods – induction, deduction, descriptive, contextual-interpretive and component analysis.

Scientific novelty. Proper names in a literary text have many

functions, but in science there is still no single approach to determining the number of functions of proper names in a literary text.

At present, many attempts have been made to systematize the functions of poetonims, but a single view on this problem has not yet been developed. The reasons for this state are differences in the views of linguists on the essence of functions, and violation of the rules of classification schemes, and the lack of logically and linguistically sound hierarchy of poetics categories of onyms, and confusion of phenomena of different levels and quality, including inconsistency in linguistic and extral speech, and the difficulty of assigning a property of the poetonim to semantics or poetics, and so on.

The multifunctionality of onyms is quite obvious, as in the artistic text they perform the main linguistic functions of nomination, identification, differentiation and specific stylistic ones, which are layered on the main ones and make their own name an expressive artistic means.

An analysis of the theoretical aspects of the functions of proper names in literary works will contribute to a deeper understanding of the peculiarities of using proper names in a literary text.

Conclusions. The functions of proper names in works of art are numerous and varied and this serves the style of the text helps writers to show the character of a character, create a special world of a work of art.

A further comprehensive study of the functional and stylistic load of onyms in various genres of art works by modern Ukrainian writers is a perspective of next studies.

Key words: proper name, onomastic space, functions of proper names, anthroponym, toponym, artistic text.

Maksymyuk Marta – кандидат філологічних наук, викладач кафедри суспільних наук та українознавства ВДНЗ України "Буковинський державний медичний університет". Коло наукових інтересів: стилістика української мови, ономастика художнього тексту. Автор понад 20 наукових праць, співавтор монографії та навчально-методичного посібника.

Maksymyuk Marta – PhD of Philological Sciences, teacher of Social Sciences and Ukrainian Studies Department of Higher State Educational Establishment of Ukraine "Bukovinian State Medical University". Scientific interests: style of Ukrainian language, literary onomastics. Author of over 20 scientific articles, co-author of teaching-methodical textbook and monograph.

Received: 02.08.2020

Advance Access Published: September, 2020

© M. Maksymyuk, 2020

²¹ Ibidem, P. 300.